

فلسفه، کودک و فضای مجازی

سید احمد هاشمی^۱، یوسف رزاقی پور^۲، زیبا بسارده^۳

^۱ دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد لامرد، ایران.

^۲ اداره کل آموزش و پرورش.

^۳ مرکز مشاوره آموزش و پرورش شهرستان بوشهر.

نام نویسنده مسئول:

یوسف رزاقی پور

چکیده

اصطلاح فضای سایبر را نخستین بار ویلیام گیسون، نویسنده کانادایی داستان علمی-تخیلی، در کتاب نورومونس در سال ۱۹۸۴ به کار برد. برای وی فضای سایبر، فضای تخیلی است که از اتصال رایانه‌هایی پدید آمده که تمامی انسان‌ها، ماشین‌ها و منابع اطلاعاتی را در جهان به هم متصل کرده است. این معنا به طور تقریبی مشابه معنایی است که امروزه از کاربرد لفظ فضای مجازی وجود دارد. در واقع فضای مجازی برای توصیف تمام انواع منابع اطلاعاتی ایجادشده از طریق شبکه‌های رایانه‌ای به کار برده می‌شود و از این جهت، مجازی یا مصنوعی است که در محیط مادی و فیزیکی مکانی را اشغال نکرده است و توسط نرم‌افزار تولید می‌شود. فناوری اطلاعات و ارتباطات را می‌توان به چاقویی تشبیه کرد که اگر دردست یک پزشک باشد می‌تواند باعث نجات یک فرد شود ولی اگر در دست یک قاتل باشد می‌تواند باعث به خطر افتادن جان کسی شود. ورود این پدیده در نظام تعلیم و تربیت نیز خالی از این دو نقش نیست. کودکان و نوجوانان با توجه به سن کم و کم تجربه‌گی در معرض آثار مخرب و منفی استفاده از فضای مجازی و اینترنت قرار می‌گیرند که این آثار سلامت جسمی و روانی آنان را مورد تهدید قرار می‌دهد. با توجه به اهمیت ضرورت آشنایی معلمان، کارشناسان و دانشجویان با فلسفه فضای مجازی و با توجه به تجاربی که در این حوزه توسط نویسندگان این مقاله در طول سالهای متمادی در آموزش و پرورش بدست آمده بود، تصمیم به نوشته این مقاله گرفتیم. امید که توانسته باشیم گامی هر چند اندک در راستای کمک به مسائل تعلیم و تربیت برداریم.

واژگان کلیدی: فضای مجازی، تعلیم و تربیت، فلسفه.

مقدمه

سه ویژگی عمده در عصر حاضر وجود دارد که منشأ بروز چالش‌هایی برای تربیت است. ویژگی نخست در بعد فکری و فلسفی، ویژگی دوم در بعد اقتصادی و توسعه‌ای و ویژگی سوم در بعد فن‌آوری ظهور یافته است. ویژگی سوم در عصر حاضر، در بعد فن‌آورانه به‌ویژه در رشد بی‌سابقه ارتباطات در شکل رایانه‌ای آن آشکار شده است (مهندسی، ۱۳۸۰). این ویژگی عصر حاضر نیز برای تربیت، چالش‌برانگیز است. به طور کلی، می‌توان تربیت را جریانی دانست که به طور مستمر در جهت رشد همه‌جانبه فرد (اعم از جسمانی، شناختی، روانی، عاطفی و اجتماعی و دینی) و شکوفا ساختن استعدادهای او است (شریعت‌مداری، ۱۳۶۷). به عبارت دیگر، تربیت اعم از آموزش‌های رسمی و غیررسمی است و کلاً هر جریانی که در جهت تغییر و اصلاح تجربیات فرد است را در برمی‌گیرد. به این ترتیب، تربیت فرایندی است که در سراسر عمر انسان اتفاق می‌افتد و قاعدتاً جنبه تکاملی، رشدی و صعودی دارد. لاک معتقد بود که انسان همچون یک لوح سفید به دنیا می‌آید و از طریق تربیت یاد می‌گیرد که بر اعمال و رفتار خود تسلط یابد، رفتارهای تکانه‌ای از خود بروز ندهد و قبل از انجام هر عمل و رفتاری در قبال آن اندیشه کند (کرین، ۱۳۷۵). روسو، فیلسوف سوئیسی قرن هجدهم، برخلاف لاک معتقد بود که کودکان حالات و روش‌های خاص خود را از نظر احساس و اندیشه دارا هستند. آنها مطابق با طرح طبیعت رشد می‌یابند و ما باید تنها تسهیل‌کننده این رشد باشیم.

الگوهای تربیتی بیشترین نقش در زمینه تاثیرپذیری کودکان ایفا می‌کند، اگر بتوانیم برای کودک الگوی تربیتی مناسب تعریف کنیم می‌توانیم در اکثر مسائل و موضوعات تربیتی و اجتماعی به موفقیت دست خواهیم یافت. فضای مجازی نیز یکی از موضوعات اجتماعی است که در چند سال اخیر در کشور ما رسوخ کرده و بخش مهمی از وقت، تمرکز، انرژی کودکان را به خود معطوف ساخته است. در صورت داشتن الگوی تربیتی مناسب می‌توان به نتایج مثبت و قابل توجهی در زمینه کودک و فضای مجازی دست یافت. و نگرانی‌ها و دل‌مشغولی‌های بسیاری از اولیاء را کاهش داد.

فضای مجازی، محیطی است که در آن افراد به طور آزادانه و بدون کمترین مشکل در آن سیر و سیاحت می‌نمایند و در این میان گروه‌ها و سیاست‌های مختلف به دنبال اهداف مختلفی در جوامع گوناگون هستند. یکی از مهمترین گروه‌های آسیب‌پذیر که تحت نفوذ این محیط‌های مجازی می‌باشند کودکان و نوجوانان می‌باشند که در صورت عدم پیروی از فلسفه تربیتی مشخص و الگوی اخلاقی مناسب به جای بهره‌برداری و استفاده صحیح از تکنولوژی و فناوری دنیای مجازی برای کودکانمان، دچار مشکلات و آسیب‌های تربیتی جبران‌ناپذیری می‌شویم.

مفهوم فضای مجازی

فضای مجازی یک تخصص میان رشته‌ای است که جهت ایجاد امکان ارتباط از راه دور، دسترسی به اطلاعات و جلوگیری از انباشت و انحصار آن مورد استفاده قرار می‌گیرد (شریفی، ۱۳۸۳) و از فناوری اطلاعات اولین بار از سوی لیویت و وایزلز در سال ۱۹۵۸ به منظور بیان نقش رایانه در پشتیبانی از تصمیم‌گیری‌ها و پردازش اطلاعات در سازمان‌ها به کار گرفته شد (صراف‌زاده، ۱۳۸۳).

در حال حاضر روش‌های سنتی آموزش دیگر قادر به پاسخگویی به نیازهای رشد و گسترش مداوم مهارت‌های آموزشی نیستند. فناوری‌های جدید، فرصت‌های بیشتر، جدیدتر و جذاب‌تری را برای آموزش و پرورش ارائه می‌کند مانند: فرصت کسب تجربه یادگیری متناسب با شیوه یادگیری هر مربی (امین‌پور، ۱۳۸۶).

هرچند ارتباطات فی‌نفسه منفی نیست؛ اما مرزها را درمی‌نوردد و افراد را در دنیایی بی‌مرز قرار می‌دهد؛ و این مسئله برای عموم نظام‌های تربیتی و از جمله تربیت اسلامی آموزش و پرورش، چالش‌برانگیز است. از این‌رو، تربیت عموماً با مرزگذاری تحقق می‌یابد برخورد کلی تربیت اسلامی با این چالش به این صورت است که مهار درونی را در افراد ایجاد می‌کند. هنگامی که در تلاطم ارتباطات نمی‌توان محیط بیرونی را مهار نمود و مرزبندی‌هایی را شکل داد باید مهار درونی را در جریان تربیت افزایش داد؛ و با استفاده از فن‌آوری‌های نوین به تبلیغ و توسعه تربیت اسلامی پرداخت (احمدی، ۱۳۶۴).

فن‌آوری و فضای مجازی و تاثیر آن در تعلیم و تربیت

فن‌آوری یعنی کاربرد دانش، ابزارها و مهارت‌ها برای حل مشکلات عملی و گسترش توانایی‌ها یا کاربرد دانش و ابداع وسایل و سیستم‌هایی برای ارضای نیازهای انسان است و زمینه‌ای عقلانی که در جهت اطمینان از مهار کردن طبیعت فیزیکی به وسیله انسان از طریق کاربرد قوانین علمی شناخته‌شده، طراحی شده است (سیمون، ۱۹۸۳). در واقع فن‌آوری، قدرت آموزش و یادگیری ندارد؛ بلکه سیستمی نظام‌مند برای انتقال دانش و یادگیری است که در عصر فعلی کاربرد بسیار دارد. اصطلاح فضای سایبری از ترکیب دو واژه سایبر و فضا تشکیل شده که برای درک آن بهتر است هر یک از واژه‌ها جداگانه بررسی شود. سایبر از لغت یونانی سایبرنتیک به معنای سکان‌دار یا راهنما مشتق

شده است. اصطلاح فضای سایبر را نخستین بار ویلیام گیسون، نویسنده کانادایی داستان علمی-تخیلی، در کتاب نورومونس در سال ۱۹۸۴ به کار برد. برای وی فضای سایبر، فضای تخیلی است که از اتصال رایانه‌هایی پدید آمده که تمامی انسان‌ها، ماشین‌ها و منابع اطلاعاتی را در جهان به هم متصل کرده است. این معنا به طور تقریبی مشابه معنایی است که امروزه از کاربرد لفظ فضای مجازی وجود دارد. در واقع فضای مجازی برای توصیف تمام انواع منابع اطلاعاتی ایجادشده از طریق شبکه‌های رایانه‌ای به کار برده می‌شود و از این جهت، مجازی یا مصنوعی است که در محیط مادی و فیزیکی مکانی را اشغال نکرده است و توسط نرم‌افزار تولید می‌شود (امام‌جمعه، ۱۳۸۲).

مفهوم‌شناسی فضای مجازی از دیدگاه جلالی:

او آسیب‌های فن‌آوری اطلاعات را در سه بُعد می‌داند؛ اولین بُعد را آسیب اخلاقی بیان می‌کند. حدود ۱/۵ درصد از مجموع اطلاعات موجود در سایت‌های اینترنتی، غیراخلاقی، بیش از ۹۰ درصد از آنها، تجاری و مابقی آن با سایر امور علمی، فرهنگی، ورزشی و سایر موضوعات مرتبط است. در همین راستا، یکی از چالش‌های اساسی گسترش فن‌آوری ارتباطات در جهان، به‌ویژه کشورهای در حال توسعه، آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی است. قرار گرفتن در معرض فرهنگ‌های گوناگون، آزادی‌های زیاد در یک دوره زمانی نسبتاً کوتاه و امکان دسترسی به اطلاعات غیراخلاقی گوناگون از طریق اینترنت، از جمله نمونه‌های این خطرها هستند. در کشورهای در حال توسعه، از جمله کشور ما، بنابر شرایط فرهنگی و اجتماعی، احتمال آسیب‌پذیری زیادی در اثر تعامل گسترده با دیگر فرهنگ‌ها وجود دارد. به‌رغم پیشرفت‌های حاصل‌شده در سازوکارهای امنیتی و کنترلی در اینترنت، قابلیت‌های کنترلی در این‌گونه موارد، کم‌تر مؤثر واقع می‌شوند؛ بنابراین توجه به شرایط فرهنگی و اجتماعی کشورها یا مناطق جغرافیایی خاص، قبل از ایجاد شهر الکترونیک، آماده کردن خانواده‌ها از بعد فرهنگی، اجتماعی و اخلاقی ضروری است (جلالی، ۱۳۸۲).

بعد دیگر، آسیب‌های پزشکی است؛ بازی‌های کامپیوتری به سبب داشتن صفحات گرافیکی، تنوع رنگ و سرعت زیاد تعویض صفحات، تأثیرات منفی بر روی مغز و اعصاب کودکان و حتی بزرگ‌ترها می‌گذارد و از این‌رو برخی اختلالات را موجب می‌شوند. استفاده زیاد از کامپیوتر آثار منفی بر بینایی افراد به‌جای می‌گذارد و موجب سوزش چشم‌ها می‌شود. تأثیرات منفی کامپیوتر بر بدن افراد عبارت‌اند از: دردهای شدید کمر، دست، گردن و سر که به‌صورت آرتروز ظاهر می‌شود و گاهی موجب ایجاد کیست مفصلی در مچ دست می‌شود. افتادن سرشانه‌ها و خارج شدن ستون فقرات از حالت طبیعی، مشکلات دیگر مرتبط با آسیب‌های پزشکی کامپیوتر است؛ که به دلیل نشستن به مدت طولانی در پشت کامپیوتر و تایپ و کار زیاد با آن به وجود می‌آید (جلالی، ۱۳۸۲).

آخرین بُعد مطرح‌شده، آسیب فرهنگی - اجتماعی است؛ کودکانی که از بدو زندگی و در دوران کودکی به دلیل کمبود فضاهای تفریحی و آموزشی در منزل با بازی‌های کامپیوتری مشغول می‌شوند، به‌مرور نوعی انزواطلبی را پیش می‌گیرند که درنهایت باعث منزوی شدن آنان از اجتماع می‌شود. حال آنکه کودکان در دوران رشد باید با هم‌نوعان و کودکان همسن خود بازی‌های دسته‌جمعی انجام دهند تا ارتباطات اجتماعی را فراگیرند. منزوی شدن کودک و بازی با افرادی که در دنیای واقعی وجود خارجی ندارند، در آینده ممکن است آثار بسیار منفی و نامطلوبی را در رفتارهای اجتماعی کودک ایجاد کند. همچنین قهرمانانی که در بازی‌های رایانه‌ای ظاهر می‌شوند با تصاویر و صحنه‌های خشونت‌آمیز همراه هستند که تأثیرات منفی فرهنگی - اجتماعی را به دنبال دارد (جلالی، ۱۳۸۲).

مزایای و محدودیتهای استفاده از فضای مجازی

استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات در تعلیم و تربیت منجر به کاهش محدودیت‌های یادگیری، تقویت برابری فرصت‌ها، تربیت نیروهای انسانی متناسب با عصر دانش و اطلاعات، کارایی و بهره‌وری در آموزش و پرورش، کسب مهارت‌های جدید تدریس در مربیان، این تحولات می‌تواند جز پیامدهای مثبت فناوری باشد. (لیتل جان، ای ۲۰۰۲) از پیامدهای منفی فضای مجازی میتوان به موارد زیر اشاره کرد. افزایش خطر انزوای اجتماعی و دمیدن در تنور فردیت، زیرسؤال رفتن اقتدار سنتی مربیان، به عنوان منبع دانش مطلق و اطلاعات، سطحی بار آوردن متریان و عادات دادن به کپی کردن اطلاعات، نبود روابط چهره به چهره مربی و مربی در نظام آموزشی (یونسکو ۲۰۰۲)

فلسفه تعلیم و تربیت و فضای مجازی

اگرچه درآموزه‌های دینی بحث از تربیت و آموزش در قالب آداب‌التعلم آمده است؛ ولی با توجه به رشد چشمگیر فن‌آوری و فضای مجازی، اندیشمندان باید از تربیت و اخلاق در فضای مجازی نیز غافل نمانند (فرهود، ۱۳۸۶). اغلب تحقیقات در کشورهای غربی تحت عنوان اخلاق و آموزش در فضای مجازی است که قبل از مفهوم‌سازی اخلاق، آموزش و مرزبندی محیط داخلی و خارجی مؤسسه‌های آموزشی که در تحلیل مسائل عینی اخلاقی رهگشاست، صورت می‌گیرد (چایکوسکی، ۲۰۰۵).

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، برنامه‌ریزان آموزش و پرورش توجه شایسته‌ای به امر ترویج تربیت دینی در جامعه نمودند و طبق اصول کلی نظام آموزش و پرورش و همچنین اصل دوم و سوم تدوین و اجرای برنامه‌های آموزشی در نظام جدید متوسطه به همه‌جانبه بودن

فعالیت‌های پرورشی و تربیت دینی و تربیت نیروی انسانی متخصص تأکید شده است؛ ولی توصیه‌ها و راهبردهای تربیتی معرفی شده توسط روشنفکران جهان اسلام برای نفوذ مواهب معنوی به سنت‌های فن‌آورانه و تمایل فزاینده جوامع اسلامی برای برخورداری هم‌زمان از مواهب دینی و دست‌آوری‌های فن‌آوری، سبب شده است که برخی از دست‌اندرکاران، ارائه برنامه‌های آموزشی نوین را سرلوحه کار خویش قرار دهند (العلوانی، ۱۳۷۷ و ون دوود، ۱۹۹۸).

فضای مجازی، کودک، خانواده

امروزه با آسان شدن برقراری ارتباط از طریق تلفن و نامبر و اینترنت و... دیگر زحمت دیدارها و ملاقات‌هایی که در گذشته منشا تبلور احساسات و عواطف بین افراد می‌شد کم شده است و این محدودیتی است که ابزارها (رسانه‌ها) در جامعه ایجاد نموده‌اند. رسانه‌ها به مرور به درون خانواده هم راه می‌یابند و بر ساخت آن تأثیر می‌گذارند. کازینو معتقد است: رسانه‌ها به دو صورت اعتقادات ما را دگرگون می‌سازند. اول وسوسه مقاومت ناپذیر رسانه‌های همگانی است که ما را به نوعی گرفتار می‌کند و به مشارکت می‌کشاند. دوم سیل اطلاعاتی است که به وسیله رسانه‌ها جاری می‌شود و اگر همه راباور نکنیم ولی به مرور برخی از برخی از اعتقادات خود را از دست برمی‌داریم (شفاهی، ۱۳۸۳).

فناوری اطلاعات و فضای مجازی و تعلیم و تربیت

فناوری اطلاعات و ارتباطات را می‌توان به چاقویی تشبیه کرد که اگر در دست یک پزشک باشد می‌تواند باعث نجات یک فرد شود ولی اگر در دست یک قاتل باشد می‌تواند باعث به خطر افتادن جان کسی شود. ورود این پدیده در نظام تعلیم و تربیت نیز خالی از این دو نقش نیست. (یونسکو ۲۰۰۲)

آثار، پیامدهای و آسیب‌های فضای مجازی در تعلیم و تربیت کودکان

کودکان و نوجوانان با توجه به سن کم و کم تجربه‌گی در معرض آثار مخرب و منفی استفاده از فضای مجازی و اینترنت قرار می‌گیرند که این آثار سلامت جسمی و روانی آنان را مورد تهدید قرار می‌دهد. برخی از مهمترین این آثار و پیامدها به شرح زیر می‌باشد

۱- افترا و آزار و اذیت:

فاش نمودن رمز پست الکترونیکی، تلفیق برخی تصاویر افراد با تصاویر مستهجن و فرستادن آن به دوستان و آشنایان، مورد تهدید قرار گرفتن توسط افراد ناشناس گوشه‌ای از این نوع می‌باشد.

۲- کلاه برداری:

یکی از جرم‌های سنتی که از طریق سیستم‌ها و شبکه‌های رایانه‌ای و فضای مجازی صورت می‌گیرد کلاه برداری است. از مصادیق بارز آن در چند سال گذشته در کشور ما موسسه‌هایی از قبیل گلد کوئیست و شرکت‌های هرمی است که بخش اعظم فعالیتشان از طریق فضای مجازی صورت می‌پذیرد.

۳- انتشار تصاویر مستهجن و صحنه‌های فجیع:

یکی دیگر از آسیب‌های روانی، اجتماعی فضای مجازی، نمایش تصاویر غیر اخلاقی است که در معرض دید کودکان قرار می‌گیرد و نتیجه‌ای جز افسردگی و فشارهای روحی و روانی برای افراد ندارد. علاوه بر تصاویر مبتذل و مستهجن، باید به تصاویری که از حوادث ناگوار یا صحنه‌های فجیع در معرض مشاهده کاربران فضای مجازی قرار می‌گیرد نیز اشاره کرد. تماشای این تصاویر خشونت‌بار، تهدیدی بزرگ برای سلامت روانی کودکان می‌باشد و باعث بروز رفتارهای خشونت‌گرایانه می‌گردد.

۴- اعتیاد به فضای مجازی

عادت کار کردن ساعت‌ها در فضای مجازی باعث ایجاد نوعی وابستگی و اعتیاد به فضای مجازی را باعث می‌شود. این موضوع باعث می‌شود که کودکان ساعت‌های زیادی از وقت خود را صرف حضور در فضای مجازی نمایند و از انجام سایر فعالیت‌های جسمانی و اجتماعی و مرور مطالب و موضوعات درسی خود غافل و محروم شوند. از نشانه‌های این اعتیاد در بین دانش‌آموزان، می‌توان به افت تحصیلی شدید، کاهش وزن بدن به علت از بین رفتن نظام تغذیه‌ای منظم، بالا رفتن تنش‌های عصبی، کاهش فعالیت‌های اجتماعی، کم شدن میزان معاشرت با اشخاص و گروه‌های بزرگ، ترغیب‌گری، پرخاشگری، ابتلا به سردردهای عصبی و نظایر این‌ها اشاره کرد.

۵- ایجاد روابط ناسالم:

اتاق های گفتگو یا چت روم ها در اینترنت، محل هایی مناسب برای ملاقات یا گفتگو با دیگران است. اما سوء استفاده بسیار توسط افراد شیاد از این اتاق ها صورت می گیرد که از جمله آنها می توان به استفاده از اطلاعات دیگران، به دام انداختن نوجوانان و سوء استفاده از آن ها از طریق برقراری ارتباط و گذاشتن قرار ملاقات و نظایر این ها اشاره کرد. از موارد دیگر می توان به دوست یابی های کاذب میان دختران و پسران، اشاره کرد.

۶- توهین و ترویج عقاید نادرست و غیر اخلاقی:

در فضای مجازی مطالب غیر اخلاقی و توهین آمیز نسبت به مقدسات و عقاید دینی و فرهنگی وجود دارد که اگر کودکان ما از استحکام عقیدتی برخوردار نباشند ممکن است دچار شبهات شده و دستخوش تزلزل در باورهای دینی گردد

۷- سوء استفاده جنسی

در سال ۱۹۹۹ م گردهمایی جهانی با عنوان "کارشناسی برای حمایت کودکان در برابر سوء استفاده جنسی از طریق اینترنت" برگزار شد که منجر به صدور قطعنامه ای شد. در این قطعنامه آمده است: "هر چه اینترنت بیشتر توسعه پیدا کند، کودکان بیشتر در معرض محتویات خطرناک آن قرار خواهند گرفت. فعالیتهای محرمانه مربوط به فحشای کودکان که از طریق اینترنت مورد استفاده واقع می شود از مسائل حاد به شمار می رود. (اکبری ۱۳۹۰)

۸- انزوای اجتماعی

امروزه اینترنت و فضای مجازی در زندگی اجتماعی، جای دوستان و نزدیکان را گرفته، در حقیقت جایگزین روابط دوستانه و فامیلی شده است. افرادی که ساعت ها وقت خود را در سایت های اینترنتی می گذرانند، بسیاری از ارزش های اجتماعی را زیر پا می نهند، چرا که این گونه افراد دیگر فعالیت های اجتماعی خود را کنار گذاشته و به فعالیت های فردی روی می آورند. نتایج پژوهش شاندرز نشان داد که استفاده از اینترنت و فضای مجازی با پیوند ضعیف اجتماعی مرتبط است. برعکس کاربرانی که از اینترنت کمتر استفاده می کنند به طور قابل ملاحظه ای با والدین و دوستانشان ارتباط بیشتری دارند" (صبوری، خسروشاهی، ۱۳۸۶)

امروزه خانواده ایرانی در سبد فرهنگی خود مواجه با شبکه های ماهواره ای، فضای مجازی، رسانه های پیشرفته و... است که هر کدام به نوبه خود بخشی از فرایند تاثیر گذاری در خانواده را هدف گرفته اند. (شکر بیگی، ۱۳۹۱)

ویژگی های عصر جدید و ضرورت توجه به فلسفه فضای مجازی

با توجه به اهمیت فضای مجازی در توسعه جوامع، در جامعه مانیز در سال های اخیر به فناوری اطلاعات و ارتباطات توجه زیادی شده است. البته در این زمینه آسیب های جدی وجود دارد که باید به ریشه یابی آن بپردازیم. "کشور ما از نظر بهره مندی از اینترنت در بین ۱۸۷ کشور جهان، رتبه ۸۷ را دارد که بر اساس طبقه بندی اتحادیه جهانی مخابرات، جزء کشورهای متوسط به شمار می رود. ۳۵ درصد استفاده کنندگان اینترنت را قشر جوانان، نوجوانان تشکیل می دهند و میانگین صرف شده برای اینترنت ۵۲ دقیقه در هفته است" (صادقیان ۱۳۸۴)

عصر جدید به عنوان عصر برشتاب ارتباطات ورود بسیار ساده و سریع، حداقل محدودیت برای دسترسی، برقراری ارتباط با سراسر دنیا به اشکال مختلف و نبود محدودیت زمانی و مکانی، دسترسی، برقراری ارتباط با سراسر دنیا به اشکال مختلف و نبود محدودیت زمانی و مکانی، دسترسی به بایگهای اطلاعاتی مختلف و شرکت در فعالیتهای اقتصادی، علمی، فرهنگی، هنری، مذهبی و... از ویژگی های این دوره است. (کشتی آرای و اکبری، ۱۳۹۰)

فضای مجازی می تواند امنیت اجتماعی را تهدید کند زیرا اینترنت با وجود اینکه می تواند به عنوان ابزاری قدرتمند در عرصه اطلاع رسانی به کار گرفته شود تا آنجا که گاهی از آن به عنوان انفجار اطلاعات هم نام برده می شود ولی این فناوری پیشرفته با تمام فواید آن، تهدیدها و خطرهایی نیز برای جامعه و بشر در بردارد. (یاسمی نژاد، آزادادی و اموی ۱۳۹۰)

تغییرات فناوری، ارزش ها و هنجارهای اجتماعی را تحت تاثیر خود قرار داده است. یکی از چالش های فرا روی فرهنگ ها، برخورد با این پدیده است. چون اساسا ورود اینترنت همراه با ارزش های غربی، چالش های جدیدی را در کشورهای دیگر بوجود آورده است. از آنجایی که برخی از عناصر موجود در این پدیده مغایر با فرهنگ خودی (ارزش های اسلامی - ایرانی) است پس می توان گفت اینترنت و فضای مجازی

می تواند آسیب های زیادی را به همراه داشته باشد. مثلاً ورود اینترنت در حوزه خانواده، موجب تغییر نظام ارزشی در خانواده ها می شود. (زنجانی زاده، ۱۳۸۴)

فضای مجازی، شکاف نسل ها و نظام تعلیم و تربیت

فضای مجازی شکاف میان نسل ها را بیشتر کرده است و اکنون شکاف بین نسل دوم و سوم علاقه مند به اینترنت آشکار شده است، به گونه ای که هیچ یک زبان دیگری را نمی فهمد. امروزه با ورود وسایل و فناوری های جدید به عرصه خانواده ها، شاهد این هستیم که والدین و فرزندان ساعت های متمادی در کنار یکدیگر می نشینند، بدون اینکه حجرفی برای گفتن داشته باشند (رحیمی، ۱۳۹۰)

نقش الگوهای تربیت اسلامی در فلسفه صحیح استفاده از فضای مجازی

مفهوم تربیت اسلامی، تفسیرپذیر است. تربیت اسلامی، مفهومی است مرکب از تربیت و اسلام که هر دو از حیث معنایی بسیار انعطاف پذیرند. تفسیر مفاهیم تربیت و اسلام، متنوع تر از آن است که بتوان به توافقی زبان شناختی در جهت تحصیل یک معنای پایه برای تربیت اسلامی رسید. تربیت اسلامی طیف وسیع و البته گشوده ای از معانی را به فراخور تنوع معنایی تربیت و گوناگونی معنایی اسلام در قرائت های هفتاد و دومت، به خود اختصاص می دهد. از آنجا که در نهایت، این مفهوم بنابر تنوع معنایی خود، دلالت های مختلف و حتی متقابلی برای عمل تربیتی و نظام آموزشی دربر خواهد داشت. ارائه تعریف روشن و قابل دفاعی از تربیت اسلامی که متلاطم با مبانی و اصول پایه دین اسلام باشد، ضرورتی انکارناپذیر است (احمدی، ۱۳۶۴).

در این میان، پرمعناترین تعبیر از تربیت اسلامی، همان تعبیر به تزکیه است. در آیه دوم سوره جمعه، هدف از بعثت رسولان و پیامبران، آگاه ساختن انسان ها از نشانه های الهی، تزکیه و علم آموزی به آنها عنوان شده است. این سه هدف بزرگ الهی جز برترین اهداف تربیت اسلامی است و در اسلام اهمیت خاصی به تربیت فرزند داده شده است؛ چراکه یکی از حقوق اساسی فرزند نسبت به والدین، تربیت درست اوست. در اهمیت تربیت در اسلام همین بس که در قرآن مجید از یکی از اهداف عالی بعثت پیامبران به عنوان تزکیه (تربیت) نام برده شده است. تربیت در اسلام با معانی و تعبیر مختلفی به کار رفته است. در یک تعبیر، تربیت به معنای رسیدن به رشد است. آیه ۱ سوره جن ناظر بر این تعبیر است. در این آیه هدف قرآن، هدایت به حق و کمال عقلی است؛ و یا در نهج الفصاحه، پیامبر اکرم (ص) می فرماید: «من برای به کمال رساندن خوبی های اخلاق مبعوث شدم». بنابراین تزکیه نفس باعث رستگاری می شود و تربیت باعث به کمال رسیدن ابعاد معنوی و شخصیتی انسان ها است (مکارم شیرازی، ۱۳۶۷). همه اینها نشان می دهد که تربیت اسلامی، تربیتی کامل و همه جانبه است از ویژگی های دیگر تربیت اسلامی، تأکید آن بر تربیت شناختی است. آن قدر که در تربیت اسلامی بر پرورش تفکر و علم آموزی تأکید شده است در هیچ یک از مدل های تربیت چنین سفارش نشده است.

در جوامع دیگر مانند روم باستان، هدف از تربیت قبل از هر چیز، پرورش شهروند خوب بوده است؛ یعنی فردی که آماده فداکاری برای سرزمین خود باشد و در عصر جدید و طبعاً علمی، تربیت شدیداً بر اهداف علمی استوار است. این امر به ویژه بعد از انقلاب صنعتی شدت گرفت و پایه های تربیت نوین بر روان شناسی علمی و زیست شناسی گذارده شد (مایر، ۱۳۷۴). از دیدگاه مایر هدف های تربیت عصر جدید عبارتند از: تفکر، تأمل، شناخت فرهنگ و هنر، پرورش خلاقیت، درک و کاربرد دانش، تماس با اندیشه های مهم، روی آوری به ارزش های معنوی و اخلاقیات، کسب مهارت های اساسی مانند خواندن، نوشتن و زیبایی شناسی، کارآمدی شغلی، پرورش حس احترام به هم نوع و خانواده، شهروند مؤثر، سلامت بدنی، رشد شخصیت، رشد و گسترش علائق و صلح جویی است.

در اسلام هدف های تربیتی، مطابق با شأن انسان و هدف از خلقت آدمی است. مطهری (۱۳۶۹) هدف های تربیت اسلامی را در تقویت اراده، عبادت و نیایش، محبت، تقویت حس حقیقت جوئی، مراقبه و محاسبه، تفکر، محبت اولیا، ازدواج، جهاد و کار می داند. پس می توان گفت که مشابه هدف های ذکر شده، یکی از اهداف تعلیم و تربیت اسلامی، شناخت خود و پیرامون خود است. فرزندانمان را باید به گونه ای تربیت کنیم که مشتاقانه در پی کشف خود و محیط خود برآیند. خوشبختانه، از ابتدای تولد این ودیعه درونی یعنی جستجو و کشف محیط، به طور ذاتی در وجود ما نهفته است. ما می توانیم به روش بسیار دقیق و هوشمندانه آن را هدایت کنیم و مسلماً اگر این نهاده درونی نتواند به درستی رشد یابد، ما در اهداف تربیتی خود دچار شکست شده ایم. برای تربیت و رشد این نهاده باید سعی کنیم از ابتدا کودک را مشتاق به بررسی و پویا اطراف خود نماییم (روزبهانی، ۱۳۸۰).

ارتباط تعلیم و تربیت و فضای مجازی

ویژگی مشخص تربیت مدرن و امروزی کاربرد روش های علمی در تعلیم و تربیت است و چنین سیستم تعلیم و تربیتی است که موجب ایجاد تغییرات نسبتاً ثابتی در فرد می شود. در این سیستم، فن آوری در خدمت تربیت قرار می گیرد و تربیت، انسان را به استفاده بهینه

از فن آوری رهنمون می‌سازد. وسعت و سرعت ارتباطات در سطح جهانی سبب شده است که فرهنگ‌های گوناگون از همدیگر متأثر شوند و امروزه با توجه به تهاجم فرهنگی، نظام آموزشی مسئولیت خطیری برای به کارگیری راهنمایی و هدایت صحیح تحولات فن آوری اطلاعات به عهده دارد. همچنین همه عوامل آموزش و پرورش در تلاش برای فهمیدن، سازگار کردن و کاربرد فن آوری اطلاعات به شکل مؤثر و در جهت اهداف تربیت اسلامی از طرف نظام‌های آموزشی هستند (امام‌جمعه، ۱۳۸۲).

رابطه بین فرهنگ پذیری و فضای مجازی در تعلیم و تربیت کودک

یکی از مهم‌ترین کارکردهای فضای مجازی، کمک به فرایند فرهنگ‌پذیری است. فرهنگ‌سازی عبارت است از: فرایند انتقال ارزش‌ها، هنجارها، عقاید، باورها، معیارها و الگوهای رفتاری و احساسی موجود در فرهنگ جامعه به احاد افراد آن. نهاد خانواده و سپس نهاد تعلیم و تربیت، اولین مراکز انتقال مفاهیم فرهنگی به کودکان هستند. غفلت از تربیت فن آورانه متعلق به مدرنیته با مبانی تربیت اسلامی سبب شده است که از یک سو ما با افزودن موادی درباره اخلاق، تاریخ، کلام، احکام و عقاید اسلامی به برنامه درسی مدارس و دبیرستان‌ها، انتظار دست‌یابی به تربیت اسلامی را محقق بدانیم و از سوی دیگر، این مواد همچنان به عنوان جزیره‌های منزوی یا کم ارتباط، خشک و ناسازگار با دیگر بخش‌های برنامه اجتماعی باقی بمانند (علم‌الهدی، ۱۳۹۰).

امروزه اینترنت، فضا و موقعیتی را در عرصه فن آوری و اطلاعات در جهان کنونی ایجاد نموده که به هیچ عنوان توجهی برای چشم‌پوشی و نادیده انگاشتن آن وجود ندارد. گسترش روزافزون و همه‌جانبه و نیز حضور بسیار فراگیر آن در تمام زوایای پنهان و آشکار جوامع انسانی موجب شده تا از آن برای تبادل اطلاعات و انتقال مفاهیم و محتوای هدفمند، بهره‌گیری شود. توسعه لحظه‌به‌لحظه حوزه نفوذ آن در تمام ابعاد جامعه بشری و افزایش کمی تعداد کاربران آن در مقیاس وسیع، موجب شده است تا عصر حاضر را عصر مجازی بنامند. انباشت اطلاعات در اینترنت که به مرحله انفجار نزدیک شده است و وجود محتوا و مطالب برای هر سلیقه و ذوقی از هر قشر و صنف، در مقاطع سنی مختلف از کودک گرفته تا افراد مسن و نیز سهل‌الوصول بودن و دسترسی آسان به اطلاعات و ارزانی و سادگی در برقراری ارتباط با کاربران از هر فکر و عقیده و مذهب موجب شده تا نوع جدیدی از مفاهیم ارتباط و تعامل بین اقوام و جوامع مختلف بشری در این فضای مجازی شکل گیرد. کامپیوتر و به دنبال آن اینترنت، هم نیاز به نوعی خاص از سواد و مهارت دارد و هم الگوهای فرهنگی و رفتاری ویژه‌ای به دنبال می‌آورد. مهم‌ترین مسئله اینترنت از لحاظ فرهنگی، عدم تطابق محتوای ارائه‌شده با الگوهای فرهنگی و هنجارهای رفتاری جوامع مختلف است. فن آوری اینترنت برای بیشترین سرعت و کمترین کنترل، طراحی شده است. لذا اعمال کنترل‌های اخلاقی در آن دشوار است. حجم بالای محتوای مستهجن تجاری و مجانی در اینترنت، یکی از معضلات اخلاقی و خانوادگی است. مشکل فرهنگی دیگر اینترنت، غلبه زبان انگلیسی و فقدان منابع غنی به زبان‌های دیگر است، در نتیجه سلطه زبان انگلیسی بر زبان‌های دیگر به وسیله اینترنت تقویت می‌شود (آشنا، ۱۳۸۰).

بر اساس آمارهای مربوط در سال ۲۰۰۹ از سال ۲۰۰۴ تا ۲۰۰۹ به‌طور میانگین ۳۸۰/۸ درصد کاربران فضای سایبر و اینترنت در سطح جهان رشد داشته است؛ به گونه‌ای که هم‌اکنون از هر چهار نفر در جهان، یک نفر به اینترنت دسترسی داشته و از کاربران به حساب می‌آیند (منبع اینترنتی ۱). از نظر منطقه‌ای در سطح جهان، میزان رشد دسترسی و استفاده از فضای سایبر متفاوت است. خاورمیانه با ۱۶۴۸/۲ درصد بالاترین و آمریکای شمالی با ۱۳۴ درصد کمترین رشد را طی این سال‌ها داشته‌اند. در سایر مناطق جهان نیز این رشد بسیار چشمگیر بوده است به گونه‌ای که آفریقا ۱۳۹۲/۴ درصد، آسیا ۵۴۵/۹ درصد، اروپا ۲۹۷/۸ درصد، آمریکای لاتین و کارائیب ۸۷۰/۸ درصد و استرالیا و اقیانوسیه ۱۷۵/۲ درصد طی سال‌های مذکور در تعداد کاربران فضای مجازی رشد داشته‌اند. جدیدترین آمارهای مربوط به تعداد کاربران اینترنتی در کشورهای اسلامی در سال ۲۰۰۹ نشان می‌دهد که از جمعیت مسلمانان جهان در این سال ۱۳/۷ درصد به اینترنت دسترسی دارند؛ یعنی از هر هفت نفر مسلمان، یک نفر به اینترنت دسترسی دارد که نسبت به میانگین جهانی آن به ازای هر چهار نفر، یک کاربر است که مقدار کمتری را نشان می‌دهد.

اگرچه رسالت و هدف آموزش و پرورش، رشد و شکوفایی انسان‌ها و تکامل آنان در کنار تولید علم و نوآوری است؛ اما گسترش فزاینده مسائل غیراخلاقی و بروز زمینه‌های گوناگون برای فرصت‌طلبی‌ها و سوءاستفاده‌ها غیراخلاقی است و نیاز آموزش و پرورش به‌ویژه در آموزش‌های الکترونیکی و مجازی را به دلیل جریان آزاد و فراخ‌دامنی ارتباطات الکترونیکی، به اخلاق نمایان می‌سازد. باید توجه داشت که اخلاق یک مفهوم واحد جهانی دارد، هرچند که برخی نسبت به آن رویکرد تحویلی نگری و دید تک‌بعدی داشته‌اند. استاوسن اخلاق را مسئولیت اجتماعی تعریف می‌کند (ملیسا، ۲۰۰۷).

پدیده جهانی شدن فضای مجازی، واقعیتی انکارناپذیر در دنیای کنونی است که ابعاد مختلف اقتصادی، فرهنگی و سیاسی را در برمی‌گیرد و پس از جنگ سرد به صورتی جدی در حال پیگیری است. قدرت‌های هدایت‌کننده این پدیده، در جهت تحقق اهداف خود، ابزارهای مختلفی را به کار گرفته‌اند که عمده‌ترین و درعین حال مهم‌ترین آنها فضای مجازی است (مجتهدزاده، ۱۳۸۱).

نتیجه گیری

گسترش فناوری اطلاعات و استفاده از فضای مجازی در کشور ما بیش از پیش موجب نگرانی، کارشناسان تعلیم و تربیت، مدیران، معلمان، برنامه ریزان و اولیاء گردیده است.

استفاده از فضای مجازی در جامعه می تواند هم یک فرصت باشد و هم تهدید یا میتوان از آن به مثابه یک شمشیر دو لبه نگاه کرد که بستگی دارد در دست چه کسی باشد و چگونه از آن استفاده نماید. کسی نمی تواند منکر ارزش وجودی فضای مجازی و ضرورت و نیاز آن در جامعه باشد و همچنین کمتر کسی در جامعه پیدا می شود که از این فضا استفاده ننموده باشد و یا از توانمندی ها و کاربردهای آن غافل باشد. همانطور که اشاره شد موضوع و نگرانی اصلی در مورد فضای مجازی نحوه استفاده صحیح از آن مد نظر کارشناسان تعلیم و تربیت است و باید برای استفاده از آن در جامعه و نظام تعلیم و تربیت دارای یک فلسفه مشخص باشیم و درباره شیوه استفاده، اندازه و میزان استفاده و سایر اصول استفاده از فضای مجازی دارای برنامه باشیم. یکی از مهمترین گروههای سنی در جامعه کودکان می باشند که اگر به آنها نحوه استفاده صحیح از فضای مجازی را آموزش ندهیم و یا زمان و میزان استفاده در شبانه روز یا هفته را تعریف ننماییم دچار مشکل خواهیم شد. خانواده به عنوان اولین محیط تربیتی نقش مهمی در این زمینه بر عهده دارد و در کنار آن مدرسه و معلمان و کادر آموزشی و تربیتی مدرسه می توانند در این زمینه شیوه صحیح استفاده از فضای مجازی را به کودکان آموزش دهند.

منابع و مراجع

- [۱] آشنا، حسام‌الدین؛ «اینترنت و امنیت فرهنگی - سیاسی ...» (مجموعه مقالات) کمیسیون ملی یونسکو، ۱۳۸۰.
- [۲] احمدی، ا؛ اصول و روش‌های تربیت در اسلام؛ جهاد دانشگاهی، ۱۳۶۴.
- [۳] امام‌جمعه، طیبه؛ «آموزش و پرورش در عصر اطلاعات»؛ فن‌آوری آموزشی؛ آبان، شماره ۲، ص ۲۵، ۱۳۸۲.
- [۴] العلوانی، طه جابر؛ اصلاح تفکر اسلامی؛ ترجمه محمود شمس؛ تهران: قطره، ۱۳۷۷.
- [۵] باقری، خسرو؛ «تربیت دینی در برابر چالش قرن بیست و یکم»؛ مجموعه مقالات تربیت اسلامی، ج ۳، قم: مرکز مطالعات تربیت اسلامی، ۱۳۷۹.
- [۶] شعبانی، احمد؛ «مبانی برنامه توسعه و کاربردی فن‌آوری ارتباطات و اطلاعات در نظام آموزش و پرورش»؛ فصلنامه اطلاع‌رسانی، دوره ۱۹، شماره ۳ و ۴، بهار و تابستان، ص ۴، ۱۳۸۳.
- [۷] شریعتمداری، علی؛ تعلیم و تربیت اسلامی. نهضت زنان مسلمان.
- [۸] جلالی، علی‌اکبر؛ آسیب‌شناسی فناوری اطلاعات در خانواده؛ پژوهشکده خانواده، ۱۳۸۲.
- [۹] حقیقت‌دوست، زهرا؛ «آموزش و پرورش و توسعه در عصر فن‌آوری»؛ فن‌آوری آموزشی، مهر، شماره ۱، ص ۳، ۱۳۸۱.
- [۱۰] دیلمقانی، میترا؛ «فن‌آوری اطلاعات در برنامه‌های آموزشی کشورها»؛ فن‌آوری آموزشی، بهمن، شماره ۵، ص ۱۶، ۱۳۸۲.
- [۱۱] دیناروند، حسن؛ «مدارس در عصر اطلاعات»؛ فن‌آوری آموزشی تابستان، شماره ۹، ص ۲۰-۲، ۱۳۸۲.
- [۱۲] روزبهانی، عباس؛ فرهنگ عمومی و تربیت دینی؛ ص ۲۹، ۱۳۸۰.
- [۱۳] فرهود داریوش، «مروری بر تاریخچه اخلاق همراه با گردآوری زمینه‌های گوناگون اخلاق»؛ اخلاق در علوم و فن‌آوری شماره ۱ و ۲، ۱۳۸۶.
- [۱۴] فرهادی، ربابه؛ «نقش فن‌آوری اطلاعات در آموزش»؛ فصلنامه کتاب، شماره ۵۶.
- [۱۵] کرمی‌پور، محمدرضا؛ «مدیریت آموزشی در عصر اطلاعات»؛ فن‌آوری آموزشی، آبان، شماره ۲، ص ۴۴-۴۷، ۱۳۸۲.
- [۱۶] کرین، سی؛ پیشگامان روان‌شناسی رشد؛ ترجمه فدائی، ف، انتشارات اطلاعات، ۱۳۷۵.
- [۱۷] مایر، ف؛ تاریخ اندیشه‌های تربیتی ترجمه فیاض، ع، سمت، ۱۳۷۴.
- [۱۸] مددپور، محمد؛ تجدد و دین‌زدایی در فرهنگ و هنر منورالفکری ایران؛ تهران: دانشگاه شاهد، ۱۳۷۳.
- [۱۹] محسنی، منوچهر؛ «دانشگاه در بستر رشد تاریخی از نظر ساختارها و نقش‌ها»؛ مجموعه مقالات سمینار
- [۲۰] مطهری، مرتضی؛ تعلیم و تربیت در اسلام؛ انتشارات صدرا، ۱۳۶۹.
- [۲۱] مهندسی، محمد مهدی؛ فرهنگ عمومی و تربیت دینی - چالش‌های عصر حاضر در قلمرو تربیت دین، ۲۹، ۱۳۸۰.
- [۲۲] هاشمی، سیداحمد و دیگران؛ «نگرش سیستمی به فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات و نقش آن در آموزش
- [23] Eisner E. W, ho Decides What School Teach?, PhiDeltaKappan, Vol 71, 1990.
- [24] Eisner.E. W, The Educational Imagination, New York, 1995.
- [25] Chancy B. H, History Theory and Quality Indicators of Distance Education: A Literature a. Review, CHES office of Health Informatics, Texas: AQM University.
- [26] David M , Blended E-Learning, First Edition HRD Press2003.
- [27] Golshani,M, Can Science Dispense With Religion, Tehran: IHCS 1989.
- [28] Melissa R , Ethics and Distance Education, Strategies for Minimizing Academic Dishonesty in online Assesment. Capella university, Available at: Ethics and Distance Education, Accessed: 2007/10/14, 2007.
- [29] Simon Y. R , Pursuit of Happiness and lust for power in Technology society in C.Mitcham and R.Mackey (Eds) philosophy and Technology. Newyork: Free press (24): 2, 1983.
- [30] Wan Daud W.M.N, The Educational Philosophy and Practice of Seyed Muhammad Naguib Al-Attas, An E×POSITION OF The Original Concept of Islamization, ISTAC, Malaysia, 1998.
- [31] (world Internet user statistics).
- [32] (www.hecmr.com/news-494).